

Rahman Nurković*

DISTRIBUTION OF INDUSTRY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Extract: Review of industry distribution in Bosnia and Herzegovina has been analysed on the grounds of data on number of employees in industry and social product of industry achieved by settlements in Bosnia and Herzegovina. Three strong industrial regions have developed such as: Sarajevo, Zenica, Banja Luka, Mostar and Tuzla.

Key words: Review of industry distribution, industrials region, Sarajevo, Zenica, Tuzla, Banja Luka and Mostar.

Uvod

Namjena ovog rada je, da u određenom obimu prikaže geografske karakteristike industrijalizacijskog razvoja Bosne i Hercegovine i na taj način bar donekle potpuni navedene praznine u proučavanju. Svakako je tematika vrlo opširna i kompleksna te joj stoga u budućnosti treba posvetiti mnogo više pažnje. Nakon Drugog svjetskog rata industrija u Bosni i Hercegovini se razvijala na lokacijama, koje je već bila obilježila predratna industrijalizacija. Industrijska preduzeća su se prostorno širila i zauzimala uvijek veće površine. Na starim lokacijama počeli su otvarati i nova industrijska preduzeća. Industrija Bosne i Hercegovine je izrazito neravnomjerno raspoređena u prostoru. Na jednoj strani imamo snažnu koncentraciju industrijskih radnih mjesta u pet općinskih središta: Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzla i Zenici, a na drugoj pak, gotovo sasvim neindustrijalizirana područja. To pokazuje i broj zaposlenih u industriji.

Četrdesetogodišnja industrijalizacija, uprkos teškoćama, znatno je poboljšala životne uvjete stanovništva u Bosni i Hercegovini. Cjelokupni privredni razvoj Bosne i Hercegovine usko je vezan za proizvodnju uglja i soli na čemu se i razvijala crna metalurgija i hemijska industrija kao vodeće industrijske grane te su imale značajnu funkciju u privrednom razvoju Bosne i Hercegovine. Općinska središta Tuzla, Zenica, Sarajevo, Mostar i Banjaluka su karakteristična jer su imala brzu transformaciju i najbrže se industrijski razvijala. Na obim industrijske proizvodnje i njenu strukturu, a time i na osnovnu strukturu stanovništva prema djelatnostima, te na prostorni razmještaj industrije, u Bosni i Hercegovini je uticalo niz lokacijskih faktora. Među njima su najvažniji geografsko-prometni, demografski, prirodna bogastva, historijski, mikrolokacijski faktori i tržište. Bosna i Hercegovina je u bivšoj državi bila značajna industrijska središte, posebno za mašinsku i hemisku industriju.

* Prof.dr.Rahman Nurković, Prirodno-matematički fakultet, Odsjek za geografiju, Univerzitetska 4, 75000 Tuzla, e-mail:rahmannurkovic@hotmail.com

Analiza prostornog razvoja industrije

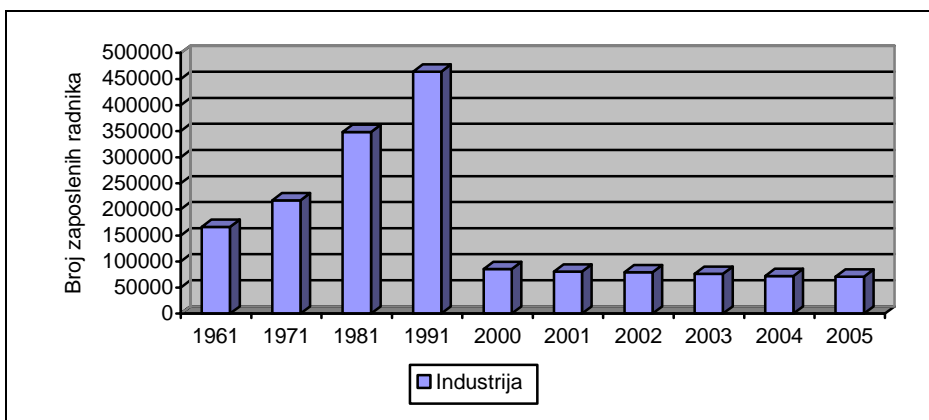
Za vrijeme Austro-ugarske, krajem XIX stoljeća, započeta je industrijalizacija na prostoru Bosne i Hercegovine. Privredni i kulturni napredak je ubrzano krenuo zahvaljujući kapitalističkom uređenju zemlje, koja je imala jaku privredu, vojnu i tehničku organizaciju. Pored toga, imala je stručan kadar i značajan kapital. Zatim je sasvim normalno što je u takvim okolnostima došlo do bržeg razvoja industrije na svim područjima Bosne i Hercegovine. Prvenstveno pod utjecajem stranoga kapitala (jer okrupnjelog domaćeg još nije bilo), već tada se stvara osnovna struktura bosanskohercegovačke industrije i agrara; ponajprije se razvijaju pogoni utemeljeni na iskorištavanju prirodnih resursa uglja, soli i drveta (metalopreradaivačka, hemijska, drvna i prehrambena industrija), te jeftine radne snage koja se povećavala procesima deagrarizacije (radnointenzivna industrija tekstilna i obučarska). Takva osnovna struktura industrije ostala je karakteristična za Bosnu i Hercegovinu sve do danas. Do bržeg razvoja industrije u Bosni i Hercegovini došlo je krajem XIX stoljeća osnivanjem Fabrike soli u Tuzli (1886) i rudnika lignita u Kreki, Rudnika kamene soli u Tušnju i Fabrike sode u Lukavcu (1893). Pojedinačno najznačajnija privredna grana u Bosni i Hercegovini je industrija, te je njenom razvoju bilo podređeno izdvajanje najvećih ulagačkih sredstava tokom cijelog real-socijalističkog razdoblja.

Industrija Bosne i Hercegovine je izrazito neravnomjerno raspoređena u prostoru. Na jednoj strani imamo snažnu koncentraciju industrijskih radnih mjesta u pet općinskih središta: Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Tuzli i Zenici., a na drugoj pak, gotovo sasvim neindustrijalizirana područja. To pokazuje i broj zaposlenih u industriji. Godine 1961. u Bosni i Hercegovini je u industriji radilo 54,3% svih zaposlenih, 1971. godine 57,8%, 1981. 58,4% a 2000. godine svega 35,2%. Sa smanjenjem udjela broja zaposlenih opadao je i značaj industrije u stjecanju bruto društvenog proizvoda. (Tabela 1 Grafikon 1 i Karta 1)

Uporedo s tim mijenjao se i udio industrije u ostvarivanju bruto društvenog proizvoda. Na drugoj strani u 2000. godini dolazi do povećanja udjela zaposlenih u poljoprivrednoj djelatnosti i povećanja udjela u ostvarivanju BDP Bosne i Hercegovine. Najveće povećanje u udjelu broja zaposlenih u razdoblju 2000-2005. godina imaju tercijarne djelatnosti, odnosno uslužne djelatnosti čak 58,4% što je za 9,4% više nego u 2000. godini. Najveće povećanje odnosi se na trgovinu, ugostiteljstvo, finansijske i intelektualne usluge.

Kao cjeloviti prostor promatranja je uzet teritorij Bosne i Hercegovine. Početkom XIX. stoljeća u Bosni i Hercegovini postojali su samo neki manji industrijski pogoni. Vrlo značajna pretpostavka industrijskog razvoja jesu prirodna bogastva. Većina industrijskih pogona imala je pretežno manufakturni i zanatski značaj. Na obim industrijske proizvodnje i njenu strukturu, a time i na osnovnu strukturu stanovništva prema djelatnostima, te na prostorni razmještaj, u Bosni i Hercegovini su uticali brojni politički faktori. Među njima su najvažniji geografsko-prometni, demografski i razvojno historijski faktori.

Tabela 1: Udio zaposlenih radnika u industriji u Bosni i Hercegovini, 1961-2005.

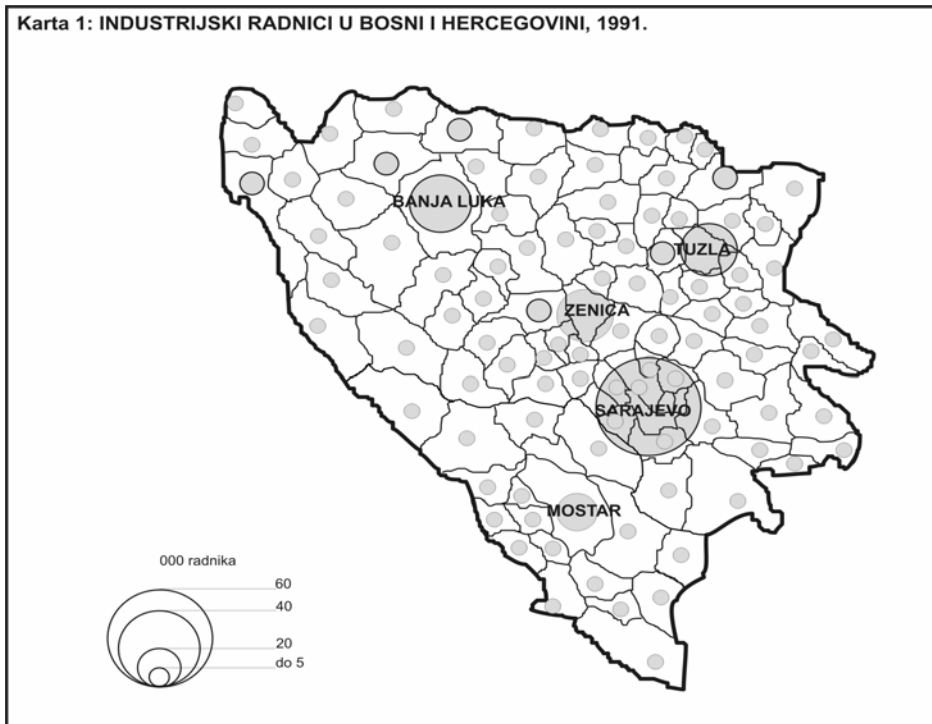
Udio broja zaposlenih u Federaciji Bosne i Hercegovine u razdoblju 2000-2003. godine imao je smanjenje za 14.012 što je oko 6% manje nego u 2000. godini. Broj zaposlenih najviše se smanjio u industriji i to od 51,3% u 2000. na 48,2% u 2003. godini. Na drugom mjestu po broju zaposlenih, odnosno po udjelu u ukupnom broju zaposlenih Federacije Bosne i Hercegovine imala je trgovina, zatim promet i veze i građevinarstvo. Poljoprivreda je u prosjeku imala udio zaposlenih oko 4,5% (Tabela 2).

Tabela 2: Udio industrije u ukupnom broju zaposlenih u Federaciji Bosne i Hercegovine, 2000-2003.

Grana	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%
Industrija	120.760	51,30	114.665	49,50	112.035	49,40	106.685	48,20
Ukupno	235.32	100	231.54	100,0	226.482	100,00	221.304	100,00

Izvor: Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine, 2000-2003.

Udio broja zaposlenih u Republici Srpskoj u razdoblju 2000-2003. godine imao je povećanje za 2.361 zaposlenog što je samo 1,6% više nego u 2000. godini. Najveći udio u navedenom razdoblju imala je industrija koja je sa 57,9% iz 2000. godine smanjila svoj udio 50,9% u 2003. godini. Povećanje udjela zaposlenih imala je trgovina koja je u 2000. godini imala 16,3% udjela a u 2003. godini dostigla je udio 24,7% svih zaposlenih u Republici Srpskoj. Udio zaposlenih u poljoprivredi kretao se u prosjeku oko 6,5% (Tabela 3).

Map 1: Industrial employees in Bosnia and Herzegovina, 1991.

Tabela 3: Udio industrije u ukupnom broju zaposlenih u Republici Srpskoj, 2000-2003.

Grana	2000	%	2001	%	2002	%	2003	%
Industrija	85.639	57,90	80.809	57,00	79.305	52,50	76.524	50,90
Ukupno	147.722	100,00	141.534	100,00	150.967	100,00	150.083	100,00

Izvor: Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine, 2000-2003.

Tranzicija odnosno prestrukturiranje industrije

Tranzicija, odnosno procesi prestrukturiranja industrije i društva u cjelini, u Bosni i Hercegovini se odvijaju vrlo intenzivno, ali i u znatno otežanim i posebnim uvjetima. Standardni paket tranzicije, primijenjen, manje-više, u većini postkomunističkih zemalja, kompletirali su Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond u skladu s principima neoklasične ekonomske ideologije. Prijelazom iz postkomunističkog u tržišni sistem, Bosna i Hercegovina koristi svoje značajne prirodno-geografske i prometne, te demografske prednosti. Međutim, ti procesi značajno su usporeni i otežani balkanskom ratnom krizom 1991-1995. godine. Početak reformi socijalističke privrede u Bosni i Hercegovini započinje uspostavljanjem makroekonomske stabilizacije, koja se pozicionira kao strateški preduvjet za daljne reforme s obzirom na to da anticipira probleme inflacije

na kojima naročito insistira IMF i uvodi set monetarno finansijskih mjera: restriktivnu monetarnu politiku, konvertibilnost valute, finansijsku disciplinu i čvrsta budžetska ograničenja. Opisani odnosi u privrednoj strukturi Bosne i Hercegovine, se još bolje vide, kada analiziramo udio aktivnog stanovništva po sektorima u razdoblju od 1961. do 2003. Godine 1981. u Bosni i Hercegovini najveći udio aktivnih stanovnika bio je u sekundarni sektor 74,5, slijedili su tercijarni 23,3 i primarni sektor 2,2 ((Tabela 4 i Grafikon 2).

U 2003. godini u tercijarni sektor Bosne i Hercegovine bilo je 60,7 svih aktivnih stanovnika, sekundarni 35,4 i primarni 3,9. Privredna kriza, koja je počela nakon 1981. godine, najizrazitije se odrazila na industriju, koja je uprkos tome i dalje imala primat među svim djelatnostima. Krajem 1991. godine dolazi do zatvaranja industrijskih preduzeća i do otpuštanja radnika u rudnicima i hemijskoj industriji Tuzle i Lukavca.

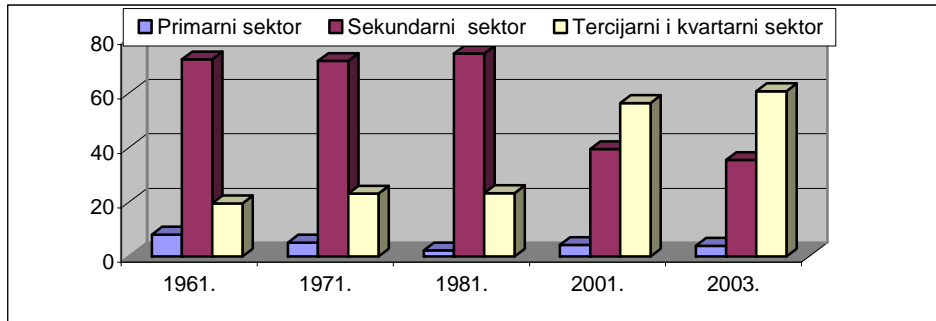
Zbog postupnog prestrukturiranja iz planskog u tržišno privređivanje, privreda Bosne i Hercegovine posljednjih nekoliko godina trpi očekivane probleme: smanjivanje obima proizvodnje, otežani putevi izvoza, povećavanje nezaposlenosti, te još uvijek nedovoljno određene i brzi procesi privatizacije. U tom kontekstu prva privatna akumulacija kapitala najbrže se odvija u području trgovine, turizma i ugostiteljstva, finansija, intelektualnih usluga i slično, uz znatno sporije prestrukturiranje proizvodnje industrije, gdje je u prijelaznoj fazi još uvijek prisutna vrlo snažna prevlast državnoga vlasništva i uticaja. U takvim privrednim prilikama, procesi deagrarizacije, urbanizacije, deruralizacije i prestrukturiranja stanovništva prema tercijarnim i kvartarnim djelatnostima, posljednjih godina su značajno usporeni.

Tablica 4: Udio zaposlenih po sektorima djelatnosti i udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine, 1961-2003.

Godina	Primarni sektor	Sekundarni sektor	Tercijarni i kvartarni sektor	Udio gradskog stanovništva
1961.	8,0	72,4	19,5	9,2
1971.	5,1	71,8	23,1	13,3
1981.	2,2	74,5	23,3	16,7
2001	4,2	39,4	56,4	38,2
2003.	3,9	35,4	60,7	40,1

Izvor: Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine, 1961- 2003.

Grafikon 2: Udio zaposlenih po sektorima djelatnosti i udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine, 1961-2001.

Izvor: Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine, 1961- 2003.

Uporedimo li bruto društveni proizvod po stanovniku u 2003. godini u Bosni i Hercegovini koji je iznosio svega 1.680 US\$, vidljiva je razlika u razvijenosti same Bosne i Hercegovine. Danas gransko prestrukturiranje industrije Bosne i Hercegovine pokazuje težak put poboljšavanja naslijeđene strukture. U njoj i dalje preovladavaju grane koje se temelje na korištenju prirodnih bogatstava i jeftine radne snage, dok se industrije visokih tehnologija i bez otpadaka vrlo sporo razvijaju. U srazmjerno propulzivnom razdoblju od 1991. do 2005. godine, udio tradicionalnih industrijskih grana u strukturi privrede Bosne i Hercegovine još je i povećan. Prema broju zaposlenih, 1961. godine, tekstilna industrija je imala udio 14,9%, a 1988. 16,3%.

Literatura

Alexandersson,G.,1967: Geography of Manufacturing.Prentice Hall INC. str. 5-6.Englewood, Cliffs, N.J.

Bjelovitić,M.,1977: Geografski aspekti socio-ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine poslije II svjetskog rata. Zbornik X kongresa geografa Jugoslavije, Beograd

Otrembe,E.,1953: Allgemeine Agrar und Industriegeographie, str.208. Stuttgart

Veljković,A.,1980: Lokacioni faktori-odnosi i veze između lokacionih zahteva i lokacionih uslova sredine, Geographica Slovenica 10, str.289-297. Ljubljana

Haverić, Enver, 1974: Industrijalizacija Bosne i Hercegovine, Ekonomski fakultet Sarajevo, Sarajevo

Marić, Đuro, 1991: Industrijalizacija Bosne i Hercegovine, Gerografsko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Nuhn, H.,1987: Industriegeographie, geographische Rundschau, str. 46-48.

Nurković, R., 2001: Vpliv industrije na razvoj Tuzlanske kotline, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana

Vrišer, Igor, 1983: Razmještaj industrije u Jugoslaviji, Zbornik XI kongresa geografa Jugoslavije, Titograd

Statistički godišnjaci Bosne i Hercegovine, 1960-2005

Rahman Nurkovic

DISTRIBUTION OF INDUSTRY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

After 1991, importance of industry in Bosnia and Herzegovina decreased. It can be concluded that there is crises of industry. One of the main causes was the centralized industrial production after the Second World War which was the result of industrial politics and the politic polycentric development of Bosnia and Herzegovina. Differences between certain fields and between levels of industrialization decreased. Important factor that influenced occurrence of industrial crises was the age of industrial organizations. 55% of all industrial organizations were founded before 1950. Most of the factories had obsolete machines. Investments were modest.

The relative part of these investments in industry declined after 1975. It leads to the polarization of labour force in Bosnia and Herzegovina. The social differences become more obvious between the central settlements. Firms' insolvency, restructuring, and automation have consequences. Beside economical insufficiency, industry influences the land value. In ecological sense, industry decreases outlook and the life quality and it has negative influence on the location of promising tertial and quartile activities in adjacent industrial objects. At the moment, a process of turning industries into the private ownership is carrying out. On one hand, it is expected that the industry will be runned with the help of foreign founds. On the other, decreasing the number of industrial firms is suggested. The firms are considered unnecessary and unproductive. However, for the future industrial development in Bosnia and Herzegovina, location factors are very important.